

Antropoloji Sözlüğü

KUDRET EMİROĞLU
SUAVİ AYDIN

Islık Yayınları: 78
Bilimsel Kitaplar Serisi: 33

Antropoloji Sözlüğü
Kudret Emiroğlu
Suavi Aydın

ISBN 978-605-9018-81-4

Genel Yayın Yönetmeni
Fahri Özdemir

Ediör
Faris Kuseyri

Son Okuma
Efrahim Nevzat

Kapak Tasarımı
Ayhan Duman

Kapak Resmi
Ali Kotan

© Islık Yayınları, 2020, İstanbul
(Bütün hakları saklıdır)

Birinci Baskı: Islık Yayınları, Eylül 2020, İstanbul

Dizgi
Ayhan Duman
Efdal Basan

Baskı ve Cilt
Metro Matbaacılık Ltd. Şti. Yahya Ketnal Beyatlı Caddesi,
No: 94 Begos 3. Bölge Buca / İzmir

Islık Yayınları
Emniyetevler Mahallesi, Otügen Sokak, No: 4 / B
4. Levent / İstanbul

YAZARLAR VE RUMUZLARI

Haydar Akın [H. Ak.]

Elif Akşit [E. A.]

Hanife Aliefendiođlu [H. Al.] - Doğu Akdeniz Üniversitesi Kuzey Kıbrıs

Nefize Ezgi Altınışik [N. E. A.] - Ostrava Üniversitesi ve Hacettepe
Üniversitesi

Nimet Altıntaş [N. A.]

N. Serpil Altuntek [N. S. A.]

Derya Atamtürk [D. A.] - İstanbul Üniversitesi

Tayfun Atay [T. A.] - Okan Üniversitesi

Suavi Aydın [S. A.] - Hacettepe Üniversitesi

Aksu Bora [A. B.]

Başak Boz [B. B.] - Trakya Üniversitesi Edirne

Aslı Köksal Budak [A. K. B.] - MEB Yedikule Anadolu Lisesi

Ali Metin Büyükkarakaya [A. M. B.] - Hacettepe Üniversitesi

F. Arzu Demirel [F. A. D.] - Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Çağdaş Demren [Ç. D.] - Cumhuriyet Üniversitesi

İzzet Duyar [İ. D.] - İstanbul Üniversitesi

Kudret Emiroğlu [K. E.]

Gürbüz Erginer [G. E.] (1945-2009)

Ayhan Ersoy [A. E.] (1962-2014)

Erhan G. Ersoy [E. G. E.]

Hatice Şule Gelibolu [H. Ş. G.] - Hacettepe Üniversitesi

Ahmet Kerim Gültekin [A. K. G.] - Leipzig Üniversitesi
Şengül İnce [Ş. İ.] - Hacettepe Üniversitesi
Elif Kanca [E. K.] - Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Melike Kaplan [M. K.] - Ankara Üniversitesi
Pınar Kasapoğlu [P. K.] - Ankara Üniversitesi
Ferhat Kaya [F. K.] - Helsinki Üniversitesi
M. Muhtar Kutlu [M. M. K.] - Ankara Üniversitesi
Bilgen Morsünbül [B. M.] - Ankara Üniversitesi
Hasan Münüsoğlu [H. M.] - Ankara Üniversitesi
Z. Nilüfer Nahya [N. N.] - Erciyes Üniversitesi
Murat Okan [M. O.]
Özhan Önder [Ö. Ö.]
Saim Örnek [S. Ör.] - Erciyes Üniversitesi
Metin Özbek [M. Ö.]
Sibel Özbudun [S. Ö.]
Kameray Özdemir [K. Ö.] - Hacettepe Üniversitesi
E. Barış Özener [E. B. Ö.] - İstanbul Üniversitesi
Abdurrahim Özmen [A. Ö.] - Dicle Üniversitesi
Ergi Deniz Özsoy [E. D. Ö.] - Hacettepe Üniversitesi
Emek Çaylı Rahte [E. Ç. R.] - Hacettepe Üniversitesi
Gülsüm Depeli Sevinç [G. D. S.] - Hacettepe Üniversitesi
Alper Sezener [A. S.] - Sosyal Etki Değerlendirme Derneği
Çakır Ceyhan Suvari [C. S.]
Serdar Şengül [S. Ş.]
Ozan Uştuk [O. U.] - İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü
Gülfem Uysal [G. U.] - Hacettepe Üniversitesi
Handan Üstündağ [H. Ü.] - Anadolu Üniversitesi

kültürel görecilik → görecilik

kültürel maddecilik Maddecilik kültürel özellikler ve mamuller üzerine vurgusuyla antropolojide her zaman önemli bir yer sahibi olmuştur. Maddeci yaklaşım, geniş ölçüde insan kültürlerinin kanıtları olarak çıkartılan maddi mamullere dayanan arkeolojinin önemli bir dayanağını oluşturmaktadır. **Arkeolojinin “arkeolojik kültür”** tanımlaması tamamen insanlardan geriye kalan insan-yapımı araç ve gereçlerin sınıflandırılmasına dayanır. Antropolojide kültürel maddecilik biçimine bürünen maddeci yaklaşım, kültürel özelliklerin, kodların, norm ve değerlerin, başta ekolojik etkenler olmak üzere, insan toplumlarının maddi koşullarına bağlı olarak şekillendiğini öne sürer. Bu haliyle Marksizmin tarihsel maddeci yaklaşımıyla buluşan kültürel maddeci yaklaşımın en önemli temsilcisi Marvin **Harris**'tir. [S. A., S. Ö.]

kültürel miras İnsanlığın binlerce yıllık yaşam deneyimi ile akıl ve yaratıcılığının bugüne ulaşmayı başarmış kalıntılarıdır. İnsanın tarih boyunca doğada yaşadığı, öğrendiği, uyguladığı, yarattığı, geliştirdiği, biriktirdiği bilgilerin, becerilerin, maddi ve manevi tüm kültürel yaratıların kendinden sonraki kuşaklara aktararak devamlılığını sağladığına işaret eden bir kavramdır. Aynı zamanda geçmişini nasıl algıladığımızı, ne anladığımızı ve nasıl kullandığımızı temsil eder. Niteliği bakımından, somut ve somut olmayan; somut olanıysa taşınır ve taşınmaz diye kategorilere ayrılan kültürel miras bazen bir arkeolojik sit, bazen Ortaçağ'dan kalma bir şehir, bazen eski bir kılımla, bazen de bir ritüel olarak karşımıza çıkar. Bir ülkenin sınırları içinde bulunan kültürel mirasa aidiyet anlamında sahip çıkma, araştırma, onarma ve koruma bilinci

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren şekillenmeye başlamıştır.

İmparatorluklar çağında özellikle Batı ile Doğu arasındaki siyasi egemenlik mücadelesinde önemli bir fetih alanı olan kültürel miras, ulus devletler sürecinde de önem kazanmış ve yeni çizilen ülke sınırlarını meşrulaştırmak ve benimseyebilmek için olduğu kadar yeni tanımlanan ulus için ortak, paylaşılan bir kimlik yaratmada arkeolojik ve tarihsel mirastan yararlanılmıştır. Günümüzde ise kültürel çeşitliliğin yok olması/kaybolması üzerine duyulan ulusal ve uluslararası kaygılar evrensel kültürel mirası koruma alanını somut olmayan kültürel miras unsurlarına doğru genişlemesine neden olmuştur. Kültürel miras ve kültürel çeşitlilik kavramı günümüzde toplumlar için bir yakınlaşma, diyalog ve sürdürülebilir kalkınma ve barışı tesis etmede bir kültürel kaynak oluşturmaktadır.

Bu bağlamda UNESCO kültür programlarıyla gündeme gelen kültür sözleşmelerinin önemli bir kısmı somut ve somut olmayan kültürel mirası koruma sözleşmeleridir. En eskisinden başlayarak *Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* (1954), *Kültürel Mirasın Kaçakçılığına Karşı Mücadele Sözleşmesi* (1970), *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme* (1972), *Sualtı Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* (2001), *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* (2003), *Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi* (2005) ülkemizin taraf olduğu başlıca kültürel miras sözleşmeleridir.

Kültürün kalkınma strateji ve süreçlerinde hak ettiği yeri almasını temin edebilmek için UNESCO, üç temel yaklaşım

belirlemiştir: Kültür ve kalkınma için dünya genelinde farkındalık yaratılması-na öncülük etmek, mirasın korunabilmesi için hükümetler ve yerel yönetimleri desteklemek amacıyla yasal çerçeve ve çalışma araçları oluşturulmasına katkı sağlamak ve yaratıcı endüstrileri güçlendirerek, katılımcı toplumları teşvik etmek. UNESCO'nun geniş çevrelerce tanınan kültür sözleşmeleri, uluslararası işbirliği için benzersiz bir küresel platform sağlamakta, insan haklarına ve paylaşılan değerlere dayalı bütüncül kültür yönetimi sistemi kurmaktadır. Bu uluslararası anlaşmalar dünyanın arkeolojik alanlar da dâhil olmak üzere doğal ve kültürel mirası, sult kültürel ve somut olmayan kültürel mirası, müze koleksiyonları ve mirasın diğer formlarını korumak ve muhafaza etmek için çaba göstermekte, yaratıcılık, inovasyon ve dinamik kültür sektörlerinin ortaya çıkmasına destek olmaktadır.

UNESCO'nun en önemli kültürel miras koruma programlarından birisi olan, 1972 sözleşmesi olarak bilinen ve ülkemizin 1983 yılında taraf olduğu *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme*'sinde korunması hedeflenen kültürel miras şu şekilde tanımlanmıştır: **Anıtlar:** Tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri. **Yapı toplulukları:** Mimari-leri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları. **Sitler:** Tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnai evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik sitleri kapsayan alanlar.

2006 yılında taraf olduğumuz *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* (2003) ise kültürel miras tanımında ve yaklaşımlarındaki eksiklikleri gidermeye yönelik olarak gelişmiştir. Bu anlamda kültürel miras anlayışı içinde bir ayırım getirme değil, kültürel miras kavramının bütünlüğünü yeniden anlama ve tanımlamaya yönelik çabaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. "Somut olmayan" ifadesi; insanın doğayla etkileşim sürecinde ürettiği her şeye katmış olduğu anlamlar ve kültürel pratiklerdir. Somut olmayan kültürel miras kavramı, tüm insanlığın görel olarak göz ardı etmekte olduğu bir kültür boyutunu; kırılan bir kültürel miras alanını dikkatlere sunmaktadır. "Toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar" olarak tanımlanan Somut Olmayan Kültürel Miras, "a) Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar; b) Gösteri sanatları; c) Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler; d) Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar; e) El sanatları geleneği" alanlarında varlığını gösterir. "Somut olmayan kültürel mirasın yaşayabilirliğini güvence altına alma" anlamına gelen ve Sözleşmenin dayandığı temel kavram olan "koruma" çalışmalarına, kimlik saptaması, belgeleme, araştırma, muhafaza, koruma, geliştirme, güçlendirme ve özellikle okul içi ya da okul dışı eğitim aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarma olduğu kadar, bu kültürel mirasın değişik yanlarının canlandırılması dâhildir. Sözleşme ile küreselleşme karşısında kültürel çeşitliliği korumak amaçlanmaktadır.

Her fırsatta tekrar edilen “kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması” hedefinin ancak bugün yapılabileceklerle, bizlerin kültürel mirasa verdiği anlam ve değer ile mümkün olabileceğini unutmadan, ülkemizi çok ayrıcalıklı kılan bu kaynağı tüketmeden, bozmadan kullanmamız gerekiyor (Pulhan, 2009:147).

Kaynaklar: PULHAN, Gül (2009). “Yeni Kültür Politikaları Açısından Kültürel Miras”, *Türkiye’de Kültür Politikalarına Giriş*, derleyenler: Serhan Ada, H. Ayça Ince, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 129-14; <https://ich.unesco.org/en/>; <http://whc.unesco.org/en> [M. M. K. ve P. K.]

kültürel özümseme [*asimilasyon*] Belirli bir kültürün başka bir kültür içinde giderek erimesi ve özelliklerini kaybederek yok olması. Bu **kültürel süreç**, **zorla kültürlenme** sürecine özgü görünür baskı araçları olmaksızın işler. **Kültürleşme** sürecine girmiş kültürlerden birinin ya da çeşitli yönlerden belirli alanlarda egemen hale gelmiş bir kültürün başka bir kültürün özellikleri karşısında cazip hale gelmesi ya da bu öğelerin yaşamı ya da uyarlanmayı kolaylaştırması ya da belirli bir prestij veya avantaj sağlaması gibi nedenlerle, diğer kültürü yavaş yavaş özelliklerini kaybedecek biçimde etkilemesi ve giderek kendi içinde eritmesidir. [S. A.]

kültürel süreçler Amerikan kültür antropolojisinde **kültür** olgusunun birey üzerindeki tezahürlerini, toplumlar arasındaki etkileşim boyutundan etkilenme biçimlerini ve değişmesini anlatan oluşumlar. Bkz. **kültür şoku**, **kültürel özümseme**, **kültürel yayılma**, **kültürleme**, **kültürlenme**, **kültürleşme**, **zorla kültürlenme**. [S. A.]

kültürel tafonomi Tafonomi ya da ölümün bilimi özellikle paleontoloji alanında sıklıkla anılan bir alan olmakla birlikte özellikle son yıllarda arkeoloji ve antropolojide sıklıkla kullanılan bir yaklaşımdır. **Adli antropolojide** adli tafonomi alanı gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Tafonomik çalışma canlı organizmaların ölümden sonra geçen zaman içindeki değişimlerini inceler. Bilimin gelişim seyrinde tafonomik ajan olarak isimlendirilen, ölüm sonrası koşul ve faktörleri işaret eden bileşenler abiyotik ve biyotik olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Abiyotik olanlar fiziki çevrenin koşullarına (nem, yağış, sıcaklık, toprak pH’sı) biyotik olanlar ise bitki ve hayvan varlığına (bitki köklerinin veya leşçil hayvanların yarattığı tahribat) gönderme yapmaktadır. Son yıllarda antropoloji alanında tafonomik yaklaşımın kullanılmasıyla bir üçüncü tafonomik ajan ortaya konulmuştur: insan. İnsan nedenli tafonomi olarak da isimlendirilebilecek Kültürel tafonomi, özellikle insan kalıntılarında gözlemlenen ve çeşitli ölüm/gömü uygulamaları nedeniyle ölüm sonrasında cesette gerçekleşen değişimlere tafonomik bir ajan olarak insanın etkisine gönderme yapmaktadır. Hem günümüzde hem de geçmişte birçok kültürde gözlenen birincil gömü, ikincil gömü, tabutla gömme, ata kültü, ölü kültü, çeşitli trofiler, mumyalama, kanibalizm, kremasyon, kafatası alma, bedeni alçı veya kille sıvama gibi ölüm uygulamaları, ölüm zamanından itibaren bedene müdahaleler yoluyla insan kalıntılarının gün ışığına çıkarılana dek olan süreçteki değişimini belirleyen önemli bir faktör olarak ele alınmaktadır.

Kaynaklar: EFREMOV, J. A. (1940). “Taphonomy: New branch of paleontology”. *Pan-American Geologist*, No. 2 Vol. LXXIV; MARTIN, D. L., R. P. HARROD, V. R. PEREZ (2013),